

जागतिक पर्यावरण दिन – जैवविविधता महत्व**प्रा.डॉ.श्रीमती सुजाता चंद्रकांत पंडित**महावीर महाविद्यालय,
कोल्हापूर.

सर्व जगात ५ जून हा पर्यावरण दिन म्हणून पाळला जातो. जवळ जवळ १४३ देशांमध्ये हा दिवस साजता करतात. संयुक्त राष्ट्रसंघातर्फे १९७४ पासून हा दिवस सर्व जगभर साजरा करण्यामागे सर्व जनतेत पर्यावरणाबद्दल जागरूकता निर्माण करणे तसेच पर्यावरणीय समस्या जाणून घेणे हा हेतू आहे. प्रत्येक वर्षी पर्यावरण दिवसाची वेगवेगळी (Theme) संकल्पना असते. यावर्षी 'जैवविविधता' ही संकल्पना आहे. सदर वर्णनात्मक शोधनिबंधातून खालील विषयांची चर्चा केली आहे. १. पर्यावरण संकल्पना जाणून घेणे. २. पर्यावरण प्रदुषण म्हणजे काय ते समजून घेणे ३. जैवविविधता महत्व जाणून घेणे. ४. पर्यावरण रक्षणासाठी काही उपाय सूचवणे. सदर शोधनिबंध लेखनासाठी 'आंतरजाल' या साधनाचा वापर करण्यात आला आहे.

पर्यावरण संकल्पना :

सजीवांच्या नैसर्गिक परिसरात पर्यावरण म्हणतात. वैज्ञानिक पारिभाषिक कोशानुसार पर्यावरण संज्ञेत वनस्पती अथवा प्राणी ज्या नैसर्गिक परिसरात जगतात वाढतात तेथील हवा, जमीन, पाणी, इतर सजीव, पर्जन्यमान, उंची व तापमान या सर्वांचा समावेश होतो.

मराठी विश्वकोशानुसार सर्व सजीव व त्यांच्या भोवतीचे पर्यावरण एकात्मपणे परस्पराश्रयी असतात. पर्यावरणाचे रक्षण करणे ही सर्वांची जबाबदारी आहे.

पण मानवाने मात्र याकडे पूर्णपणे दुर्लक्ष करून निसर्गाची न भरून येणारी हानी केली आहे.

पर्यावरण प्रदुषण :

प्रगतीच्या नावाखाली मानवाने संपूर्णपणे निसर्गाचा समतोल बिघडवला आहे. बेसुमार जंगलतोड केली आहे. आज आपल्या समोर मृदा व्यवस्थापन, वन्यजीवांचे अस्तित्व, जलसंसाधनाचे व्यवस्थापन, खनिज संपत्तीचे व्यवस्थापन यासारखे अनेक प्रश्न उभे ठाकले आहेत.

मृदा प्रदुषण –

कीटकनाशकांचा वापर, पाण्याचा अतिवापर, रासायनिक खतांचा वापर यामुळे जमिनीचा कस कमी झाला आहे. एक इंच मृदेचा थर निर्माण होण्यास ३०० ते ५०० वर्षे लागतात. २०१५ हे वर्ष आंतरराष्ट्रीय 'मृदावर्ष' म्हणून घोषित केले होते. मातीची सुपीकता वाढवण्यासाठी सेंद्रिय खतांचा वापर करणे, पाण्याचा योग्य वापर करणे व जमिनीची 'आरोग्यपत्रिका' तयार करणे महत्वाचे आहे. भारत हा कृषीप्रधान देश आहे. भारताच्या लोकसंख्येला पुरेल एवढे अन्न कृषीक्षेत्रातून मिळण्यासाठी जमिन सुपीक व कसदार हवी.

जलप्रदुषण –

हा सध्याचा ज्वलंत प्रश्न आहे. कारखान्यातील रसायन मिश्रित पाणी नद्यांमध्ये मिसळल्यामुळे नद्या प्रदुषित होत आहे. त्याबरोबरच घरगुती सांडपाणी व मानवी मलमुत्र मिसळल्यामुळे पाणी पिण्यास अयोग्य ठरते. घाणेरड्या व दुर्गंधीयुक्त पाण्यामुळे जलचर व मानवाचे आरोग्य धोक्यात आले आहे. आज भारतातील गंगा, यमुना तसेच चीनची यलोनदी, जॉर्डन

नदी, मिसिसिपी नदी, यांगत्से नदी या पण जगातील नद्या प्रदुषित झाल्या आहेत. कॅनडा, जपान, चीन, अमेरिका, रशिया या देशात जलप्रदुषणाची समस्या आहे.

वायुप्रदुषण हा पण भारतासमोरील पर्यावरणीय प्रश्न आहे. सल्फरडायऑक्साईडमुळे अम्लधर्मी पाऊस पडतो व त्याचा परिणाम म्हणून जमीन नापीक होते. सर्दी, कफ हे विकार होतात. तर नायट्रोजन ऑक्साईडमुळे डोळे कोरडे होणे, डोळे चुरचुरणे हे विकार होतात. कार्बन मोनॉक्साईड हा वायु वीटभट्या, वाहनाचे इंजिन यातून बाहेर पडतो. यामुळे डोळे दुखणे, चक्कर येणे, याबरोबर विचारक्षमता कमी होवू शकते. आज भारतातील दिल्ली, कानपूर, पुणे, मुंबई ही जगातील प्रदुषित शहरे आहेत.

जैवविविधता महत्व :

वृक्षतोड — ही पण आज एक महत्वाची समस्या बनली आहे. मानवाच्या जीवनात वृक्षांचे फार मोठे स्थान आहे. माणसाला फळे, फुले, औषधे, आसरा वनस्पतीमुळेच मिळते. आज बेल, तुळस, वड, पिंपळ, अशोक, नीम, जांभूळ अनेक नावे घेता येतील. संत तुकारामांनी तर वृक्षांचे महत्व जाणले होते. 'वृक्षवल्ली आम्हा सोयरे' म्हणजे वृक्ष खरोखर नातलगांप्रमाणे मानवाला सर्व सुखे देतात. पण आज प्रगतीच्या नावाखाली प्रचंड वृक्षतोड झाली आहे व सिमेंटची जंगले निर्माण झाली आहेत. काही शतकांपूर्वी पृथ्वीचा सुमारे ६० टक्के भाग वनांनी व्यापला होता, पण आज २१ टक्के भागातच वने आढळतात. मानवाला रोज प्राणवायुची आवश्यकता असते. भूमीची धूप थांबवणे यासाठी वनांची आवश्यकता आहे. केवळ मानवालाच नाही तर पशुपक्षांना देखील झाडांची आवश्यकता आहे. हे आपण जाणतोच. दरवर्षी ३१ मार्च हा दिवस जागतिक वनदिन म्हणून साजरा केला जातो.

आज भारतात बेकारीची समस्या आहे. तसेच अनेक गरीबांना रोजचे जेवण मिळत नाही असे असताना भारतात अन्न वाया जाण्याची पण समस्या आहे. आज

भारताबरोबरच जर्मनी, फ्रान्स, इटली, स्वीडन, इंग्लंड या देशातही ही समस्या आढळते.

जैवविविधतेत वृक्षांबरोबरच पशुपक्षी यांचे संवर्धन होणे महत्वाचे आहे. आज भारतातील माळढोक, टिटवी, गिधाड हे पक्षी दुर्मिळ होत आहेत. भारतात उभयचरांच्या १८ प्रजाती, माशांच्या १४ तर सस्तन प्राण्यांच्या १० प्रजाती दुर्मिळ होत आहेत.

थोडक्यात मानव हा आपल्या भोवतालच्या पर्यावरणाच्या न्हासाला कारणीभूत झाला आहे. पृथ्वीवर फक्त जीवसृष्टी अस्तित्वात आहे. मग जर तिचे अस्तित्त्व जिवंत ठेवायचे असेल तर मानवाने वेळीच सावध होणे गरजेचे आहे.

यापूर्वी झालेल्या जागतिक पर्यावरणाच्या दिनाची संकल्पना पाहिली तर आपणा समोरच्या समस्यांची कल्पना येईल. २०१८ ची संकल्पना होती. 'Beat Plastic Pollution', २०१९ वी संकल्पना होती. 'Beat Air Pollution' २०२० ची होती. 'Time for Nature' 2015 ची संकल्पना तर फार महत्वाची होती, 'Seven Billion Dreams, One planet Consume with care'-

आता मानवाने खरोखरच जागे होण्याची वेळ आली आहे. खालील उपाय आपण पृथ्वीला व पर्यायाने स्वतःला वाचविण्यासाठी करू शकतो.

१. वाढदिवसाच्या निमित्ताने छोटे रोप देणे.
२. चारचाकी वाहनांचा कमी वापर करणे.
३. नद्या प्रदुषित न होतील याची काळजी घेणे. नदीत निर्माल्य व गणपती मूर्तीचे विसर्जन न करणे.
४. जैवविविधतेचे रक्षण करण्यासाठी घरा सभोवती वृक्ष लावणे.
५. पाण्याचा जपून वापर करणे.
६. प्लॅस्टिकचा कमीतकमी वापर करणे.
७. घरातील अन्न वाया न जाईल याची काळजी घेणे.
८. खूपदा एखाद्या मंगल कार्यात अन्न वाया जाण्याची शक्यता असते. तेव्हा ते NGO मार्फत गरजूंना देणे.

१. फ्रान्समध्ये सुपरमार्केट मधील न विकलेला भाजीपाला शेतकऱ्यांना खतासाठी देण्यात येतो. आपणही घरी खत तयार करू शकतो.

२. <https://divyamarathi.bhaskar.com/News>

३. वृक्षतोड एक समस्या –vrukstodek samasya.blogs

४. World Environment Day - Wikipedia

५. 'Food wastage crisis in India, in clean India Journal May 12, 2018

संदर्भ :

१. 'भारतातील १३२ प्रजातींचे अस्तित्व धोक्यात' रविवार लोकसत्ता जुलै ४, २०१३.

